

Пільгуй Н. М.

Національний технічний університет «Харківський політехнічний інститут»

ОСНОВНІ ПОЛОЖЕННЯ СИНЕРГЕТИКИ У ЗАСТОСУВАННІ ДО ДИСКУРСУ ПРИТЧІ

У статті розглянуто основні положення синергетики у застосуванні до дослідження англomовної притчі. Ідентифіковано та виокремлено такі базові терміни синергетики, як самоорганізація дискурсу, поляризація, параметр порядку, атрактор, репелер. Започатковано аналіз механізмів самоорганізації дискурсу притчі як системи. На прикладі проілюстровано домінанти смислу притчі, які поляризуються. Із синергетичної точки зору домінанти смислу притчі утворюють опозиції, які є рушійною силою самоорганізації.

Ключові слова: самоорганізація, поляризація, параметр порядку, атрактор, репелер.

Постановка проблеми. Застосування синергетичного підходу до дослідження дискурсу притчі як складної системи, що самоорганізується, зумовлене необхідністю і важливістю детальної та глибокої лінгвістичної розвідки з метою розглянути еволюцію притчі з принципово нового боку, вивчити синтез дискурсу та проаналізувати самоорганізацію дискурсу як системи, а також ідентифікувати основні положення синергетики, які стосуються створення дискурсу притчі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичною основою синергетичної концепції тексту й дискурсу вважаємо фундаментальні роботи Л. С. Піхтовнікової [5; 6; 7; 8; 9; 10; 18; 19], Т. І. Домброван [2; 3; 17], О. О. Семенець [15], С. М. Єнікеева [4] та ін. Ці наукові праці формують наші наукові погляди на проблему дискурсу притчі з позиції синергетики.

Термін «синергетика» введено в науку Г. Хакеном для дослідження самоорганізації фізико-хімічних явищ. В українській лінгвістиці розроблено та доповнено базові поняття синергетики [2; 3; 5; 6; 7; 8; 9; 10; 17; 18; 19], вивчено феномен самоорганізації різних типів дискурсу [5; 7; 9]; досліджено також самоорганізацію інших лінгвістичних об'єктів, зокрема концептів [12; 13] та еволюцію англійської мови у синергетичному аспекті [2; 3; 17].

Лінгвістична розвідка засвідчила, що є достатня кількість наукових праць, у яких приділяється увага дослідженню текстів малих форм із позиції синергетики. Так, розглянуто синергетичні явища у рекламі [13], малих сатиричних формах: байка [1; 5; 8; 9; 19], притча [8; 11; 16; 18].

Уперше в українській філології, зокрема лінгвістиці, синергетичний підхід до дослідження текстів малих форм було застосовано Л. С. Піх-

товніковою [9; 10]. У своїх перших наукових працях із синергетики дослідниця розробила основи аналізу еволюції стилю німецької віршованої байки в діахронії протягом усієї її історії. Установлено концептуальні засади еволюційно-стилістичної парадигми в лінгвостилістичних та літературознавчих дослідженнях, зокрема в дослідженні стилістики байки як жанру й типу тексту, які базуються на системно-структурному та на синергетичному підході. Еволюція стилю німецької байки досліджувалася з погляду теорії самоорганізації систем. Синергія стилю охоплює всі рівні системи «соціально-мовленнєве середовище – мова – байка – стиль – архетип» [9; 10].

Дослідження еволюції стилю байки Л. С. Піхтовніковою відбувалося у взаємодії з іншими малими формами. Власне-байка була відокремлена від суміжних форм (зокрема притчі) за допомогою порівняння інтенсивності стильових рис та побудові діаграми взаємовпливу байки і найближчих форм: притчі, афоризму та епіграми. У науковій праці описано зони зближення та взаємовпливу байки й суміжних текстів (зокрема притчі), перетікання однієї форми в іншу; проаналізовано відмежування власне-байки від споріднених форм засобом порівняльного аналізу стильових рис. Обґрунтовано злиття байки зі спорідненими формами (зокрема притчі) як закономірне явище на сучасному етапі еволюції.

На основі системної концепції байки відокремлено поняття власне-байки. Проаналізовано її композиційно-стилістичні особливості. Здійснено попарне стилістичне порівняння власне-байки з іншими спорідненими формами (власне-притчею, повчальною віршованою розповіддю-притчею, дидактичною поемою тощо), вказано на розмежувальні стильові риси (алегоричність, епічність,

сюжетність, антитезисність, динамічність, фантастичність (гіперболічність), комічність (сатиричність, іронічність тощо), узагальнено-образна символічність) [там само].

Вагомим внеском в українську лінгвістику є наукові праці сучасних дослідників О. М. Гончарука [1] і І. М. Яремчук [16], які виконали ґрунтовні дослідження текстів малих форм (англомовної байки [1] і німецькомовної притчі [16]). Результати вищевказаних лінгвістичних праць слугували підґрунтям і сприяли нашому подальшому дослідженню.

Таким чином, огляд попередніх лінгвістичних джерел засвідчив, що англomовна притча під синергетичними кутом зору не досліджувалась узагалі, що наразі доводить актуальність роботи.

Постановка завдання. Метою наукової праці є визначення основних положень синергетики у застосуванні до дискурсу притчі та вивчення самоорганізації дискурсу притчі як системи.

Виклад основного матеріалу. Розглянемо такі базові терміни синергетики, як самоорганізація дискурсу, поляризація, параметр порядку, аттрактор, репелер.

Услід за Л.С. Піхтовніковою вважаємо, що самоорганізація дискурсу не виникає незалежно від автора, він є одночасно і творчим конструктором дискурсу, і знаряддям аттракторів і репелерів цього дискурсу, які виникли до автора і незалежно від нього [7, с. 29].

Поляризація розглядається як протистояння актуальної інформації й оцінки, експліцитних та імпліцитних смислів [там само, с. 30].

За Л. С. Піхтовніковою, аттрактор – це унікальний набір параметрів і діапазон їх значень, які притягують до стійкого положення; тому репелер – набір параметрів та їх значень, які виводять самоорганізовану систему зі стану рівноваги в тому сенсі, що він уводить різні обмеження на свободу прагнення самоорганізованої системи до мети, до рівноваги [там само, с. 15–16].

Із синергетичної точки зору, автор тексту є суб'єктом, який задає цілі самоорганізованої системи. Він включається своїми параметрами в аттрактор самоорганізованої системи як особистість, що мислить як мовна особистість [там само, с. 16].

Згідно із синергетичними уявленнями, параметр порядку підкорює собі інші параметри системи і приводить їх діапазон змін відповідно до вимог аттракторів і репелерів [там само, с. 18].

Серед багатьох чинників синтезу дискурсу синергетичний підхід зосереджує увагу на головному факторі саморозвитку системи – зміні її

частин у протилежних напрямках, поляризації їх властивостей під час збереження загальних цілей і структури системи [8, с. 49]. Дослідниця справедливо вважає що, самоорганізована система будь-якої природи завжди має мету і обмеження на свою еволюцію. Вона виокремлює мету художнього дискурсу, зокрема породження і передання образної, естетичної інформації, що виражає знання про реальний світ, а також її авторську оцінку. Це положення релевантне і для дискурсу англomовної притчі. Для реалізації цієї мети в дискурсі притчі організовується змістовний комунікативний процес між адресатом і адресантом, а всередині дискурсу – між автором і персонажами.

Необхідність застосування положень синергетики під час вивчення еволюції дискурсу притчі є очевидним, оскільки поняття синергетики спеціально пристосовані до аналізу еволюції складних систем [6, с. 16], до яких ми відносимо і систему англomовної притчі.

Услід за Л. С. Піхтовніковою та С. Н. Корінь [5, с. 110–115] вважаємо, що загальна мета художнього дискурсу, зокрема дискурсу англomовної притчі, конкретизується у виборі автором провідних концепцій, персонажів, у плануванні художніх образів, у виборі мовних стратегій, авторських кодів та стилю. Однак автор змушений урахувати деякі обмеження під час реалізації своїх цілей: в англomовній притчі ними є мовна картина світу англійців і епохи, норми викладу, архетипи художніх жанрів і архетипи комунікантов, екстралінгвальні умови.

У синергетиці сукупність цілей системи (дискурс англomовної притчі) називається цільовим аттрактором. Ця назва відображає загальну функцію всіх цілей і підцілей, різномасштабної конкретизації – притягувати, акумулювати, обирати потрібну інформацію і структуру відповідно до заданої мети. Сукупність обмежень називається анти-аттрактором (репелером). Конкуренція цілей і обмежень, тобто аттракторів і репелерів, становить суть суперечливого, поляризованого партнерства під час створення художнього дискурсу [там само, с. 110–115].

Реалізатором поляричних тенденцій є параметр порядку, організувальний відбір серед потенційних можливостей тих елементів дискурсу, які відповідають змісту цільового аттрактора і не порушують обмежень. Цей відбір проводиться на когнітивному, прагматичному і мовностилістичному рівнях. Індивідуально-авторська корекція відбору регулюється мовною картиною світу і мовною компетенцією автора [там само, с. 110–115].

Параметр порядку погоджує цілі й обмеження дискурсу, діючи самостійно, оскільки він притаманний природі дискурсу притчі незалежно від конкретного автора і конкретного зразка дискурсу. Справді, це узгодження є творчим процесом, а не підгонкою засобів вираження під стандарти й авторські цілі. Тут відбувається гра, діалог конкурентів (цілі і обмеження) і синергетичний процес узгодження без домовленості, оскільки з реперелерами неможливо «домовитися», а авторські цілі – знизити. Виходом із положення є саморозвиток плану викладу, коли «дозволене» виражається в тексті вербально, а «недозволене» в підтексті [там само, с. 110–115].

Сучасні українські дослідження текстів малих форм із боку синергетики, зокрема англійської байки [1] та німецькомовної притчі [16], засвідчують, що самоорганізація текстів малих форм відбувається за рахунок поляризації її тексту й підтексту, де активну роль відіграють явища надфразової єдності й актуального членування тексту. Автори погоджуються, що саме актуальне членування та надфразова єдність тексту на стилістичному рівні є фактором самоорганізації для виникнення в дискурсі нових смислів.

Актуальне членування тексту виявляє чергування тем, рем, дифузних зон, тобто чергування нових і попередніх повідомлень. Повідомлення відносяться до актуальної інформації, до самого тексту, а не до його підтексту [1, с. 184–185]. Самоорганізація на мовностилістичному рівні полягає в тому, що надфразова єдність дає можливість під час створення дискурсу повертатися до смислу попередніх фрагментів тексту, виявляючи їх додатковий смисл [16, с. 170–176]. Отже, на синергетичному ефекті базуються сатиричні коди та коди іносказання і прагматичний аспект текстів байки і притчі, а також і реалізація когніції, яка міститься в атракторі [1, с. 168–181].

І. М. Яремчук у своїй науковій праці дослідила, що головною ознакою притчі є антитезисність, яка породжується завдяки опозиціям: автологічний стиль – експресивність, виразність за рахунок лексико-синтаксичних засобів. Вона характеризує мову притчі як прозору, зрозумілу та виразну. Контраст між автологічністю мови та її виразністю залишається провідним стильовим феноменом притчі. Він породжує один комплекс стилістичних явищ, які максимально сприяють досягненню цілей притчі і мають синергетичну природу [16, с. 179–180].

Положення про те, що у байці текст протистоїть підтексту (опис подій, зрідка – вербальні

характеристики персонажів) протистоїть підтексту (алегорія, сатира, наявність образів-символів) [1, с. 184–185]. Таке протистояння тексту і підтексту є характерним і для дискурсу англійської притчі. Проілюструємо це на прикладі тексту англійської притчі.

Four Seasons of a Tree

There was a man who had four sons. He wanted his sons to learn not to judge things too quickly. So he sent them each on a quest, in turn, to go and look at a pear tree that was a great distance away. The first son went in the winter, the second in the spring, the third in summer, and the youngest son in the fall. When they had all gone and come back, he called them together to describe what they had seen. The first son said that the tree was ugly, bent, and twisted. The second son said no it was covered with green buds and full of promise. The third son disagreed; he said it was laden with blossoms that smelled so sweet and looked so beautiful, it was the most graceful thing he had ever seen. The last son disagreed with all of them; he said it was ripe and drooping with fruit, full of life and fulfillment. The man then explained to his sons that they were all right, because they had each seen but only one season in the tree's life. He told them that you cannot judge a tree, or a person, by only one season, and that the essence of who they are and the pleasure, joy, and love that come from that life can only be measured at the end, when all the seasons are up. If you give up when it's winter, you will miss the promise of your spring, the beauty of your summer, fulfillment of your fall (Режим доступу: <http://www.parablesite.com/>).

Одна з домінант смислу притчі – справедливе оцінювання та судження про предмет або людину – поляризується з другою домінантою смислу – об'єктивними висновками, які можна отримати тільки після ознайомлення з його повною картиною чи обставинами, дочекатися до кінця і не судити занадто швидко. Самоорганізація дискурсу притчі, зокрема конкретизація задуму автора, відбувається за рахунок художніх засобів, які він використовує для того, щоб донести соціально-значущу ідею. Автор знаходить наочний, репрезентативний приклад та символ у вигляді дерева груші. Батько просить свої синів описати дерево у різні пори року. Проте після повернення кожен син мав своє уявлення про дерево, оскільки бачив грушу тільки у певну пору року. Автор за допомогою персонажів, подій і символів формує у читача напрями думок, так звані домінанти смислу притчі, які дозволяють йому зробити ємний особистісний висновок.

Конфлікт указаних домінант смислу виявляється в кульмінації притчі:

...you cannot judge a tree, or a person, by only one season, and that the essence of who they are and the pleasure, joy, and love that come from that life can only be measured at the end, when all the seasons are up.

Згідно з ідеями Л. С. Піхтовнікової та І. М. Яремчук, домінанти створюють напрямок пошуку й узагальнення смислу для адресата. Імовірно, він оберне такий смисл: завжди можлива несумісність між прагматикою та естетикою предметів, що слугують людині. Завдяки прикладу, наведеному в притчі, означені домінанти назавжди залишаються в адресата поляризованими. Особистісні смисли виникають у читача шляхом самоорганізації й узагальнення; в тексті притчі, у її експліцитному плані вираження ці смисли ще відсутні [11, с. 267]. Ми погоджуємося з авторами в тому, що узагальнені смисли виникають у притчі імпліцитно або у експліцитно висловленій моралі,

авторському резюме і є результатом попереднього тексту [там само, с. 267].

Зазначимо, що стильове наповнення дискурсу притчі проявляється у прагматичному інвентарі та стилістичних засобах, які реалізують коди притчі, призначені для узагальнення смислу та символізації, що витікають із простої ситуації, викладеної у притчі.

Таким чином, синергетична природа стилю англійської притчі реалізується у створенні й передачі автором глибоких етико-філософських ідей через ускладнений прагматичний інвентар і стилістичні засоби, які об'єктивуються в тексті.

Висновки і пропозиції. До перспектив подальшого дослідження відносимо поглиблений аналіз механізмів самоорганізації тексту притчі; детальне вивчення синергетичних характеристик на прагматичному та мовностилістичному рівнях англійської притчі. Перспективним напрямом також вважаємо вивчення композиції англійської притчі із синергетичної точки зору.

Список літератури:

1. Гончарук О. М. Англійська проза байка: прагматичний і когнітивний аспекти: дис. ... канд. філол. наук: 10.02.04. Херсон, 2012. 231 с.
2. Домброван Т. И. Синергетическая модель развития английского языка: монография. Одесса: КП ОГТ, 2014. 399 с.
3. Домброван Т. И. Язык в контексте синергетики: монография. Одесса: КП ОГТ, 2013. 346 с.
4. Єнікеева С. М. Система словотвору сучасної англійської мови: синергетичний аспект (на матеріалі новоутворень кінця ХХ – початку ХХІ століть): автореф. дис. ... докт. філол. наук: спец. 10.02.04. Київський національний лінгвістичний ун-т, 2011. 35 с.
5. Піхтовнікова Л. С., Коринь С. Н. Дискурс и метаметафора в синергетическом аспекте. Науковий вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки. Філологічні науки. Мовознавство. Луцьк. № 5. 2011. Частина 2. С. 110–115.
6. Піхтовнікова Л. С. Композиционно-стилистические особенности стихотворной басни (на материале немецких стихотворных басен 18 в.): дис. д-ра філол. наук: 10.02.04. Київ, 1992. 338 с.
7. Піхтовнікова Л. С. Лингвосинергетика: основы и очерк направлений: монография. Харків: ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2012. 180 с.
8. Піхтовнікова Л. С. Синергетический метод для исследования дискурсов прагматистическом аспекте. Вісн. Харк. нац. ун-ту імені В. Н. Каразіна. 2009. № 848. С. 48–52.
9. Піхтовнікова Л. С. Еволюція німецької віршованої байки (13–20 ст.): жанрово-стилістичні аспекти: дис. ... доктора філол. наук: 10.02.04; 10.01.05. Київ, 2000. 427 с.
10. Піхтовнікова Л. С. Синергія стилю байки: німецька віршована байка 13–20 ст.: монография. Харків: Бізнес Інформ, 1999. 220 с.
11. Піхтовнікова Л. С., Яремчук І. М. Дискурс притчі у синергетичному аспекті. Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Острог: Національний університет «Острозька академія». Вип. 26. С. 266–270.
12. Приходько А. И. Лингвосинергетический подход к изучению ценностных представлений. Матеріали V Міжнар. наук.-метод. конф. «Ювілейні четверті Каразінські читання, присвячені 200-річчю Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна «Людина, мова, комунікація», (Харків, 2 листопада 2004 р.). Харк. нац. універ. ім. В. Н. Каразіна. Харків: ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2004. С. 152–153.
13. Приходько А. Н. Концепты и концептосистемы. Днепропетровск: Белая Е. А., 2013. 307 с.
14. Самарина В. В. Немецкоязычный рекламный дискурс: прагматический, когнитивный и лингвистический аспекты: дисс. ... канд. філол. наук: 10.02.04. Харьков, 2010. 210 с.
15. Семенець О. О. Лінгвістична синергетика ідіолекту Євгена Маланюка: автореф. дис. ... д-ра філол. наук: 10.02.01. Київ: НАН України. Ін-т мовознав. ім. О.О.Потебні, 2005. 36 с.

16. Яремчук І. М. Німецькомовна притча: лінгвостилістичний та прагматичний аспекти: автореф. ... канд. філол. наук: 10.02.04. Львів: Львівський нац. ун-т ім. І. Франка, 2013. 20 с.
17. Dombrovan T. Linguosynergetics: Language as a Synergetic System. European and Russian Literature: Modern Problems of Study: Monograph Series № 2 / [ed. by M. Asper]. Stuttgart: ORT Publishing, 2013. Vol. 2. P. 44–55.
18. Pichtownikowa L. Synergie des Fabelstils: Die deutsche Versfabel vom 13. 21. Jahrhundert. Ukrainische Beiträge zur Germanistik: Band 5. Aachen: Shaker Verlag, 2008. 322 S.
19. Pichtownikowa L. Synergetische Methode bei der Stiluntersuchung in Diachronie (anhand von Fabeltexten). Wort – Bedeutung, Sinn und Wirkung. Festschrift für Prof. Dr. habil. Oleksij Prokopczuk zum 70. Geburtstag; Herausgegeben von Mariola Smolinska. Slupsk, 2011. S. 155–165.

ОСНОВНЫЕ ПОЛОЖЕНИЯ СИНЕРГЕТИКИ В ПРИМЕНЕНИИ К ДИСКУРСУ ПРИТЧИ

В статье рассмотрены основные положения синергетики в применении к исследованию англоязычной притчи. Идентифицированы и выделены такие базовые термины синергетики, как самоорганизация дискурса, поляризация, параметр порядка, аттрактор, репеллер. Положено начало анализа механизмов самоорганизации дискурса притчи как системы. На примере проиллюстрированы доминанты смысла притчи, которые поляризуются. С синергетической точки зрения доминанты смысла притчи образуют оппозиции, которые являются движущей силой самоорганизации.

Ключевые слова: самоорганизация, поляризация, параметр порядка, аттрактор, репеллер.

FUNDAMENTAL OF SYNERGETICS AS APPLIED TO THE PARABLE DISCOURSE

The analysis of the self-organization mechanisms of the parable discourse as a system was initiated. The basic concepts of Synergetics are identified and highlighted. They are as follows: discourse self-organization, polarization, order parameter, attractor, repeller. The example illustrates the parable sense dominants that are polarizing. From the synergetic point of view, the sense dominant of the parable makes an opposition, which is a driving force of self-organization.

Key words: self-organization, polarization, order parameter, attractor, repeller.